

RECENSE

Frank Wollman, Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů. (Praha 1958, Státní pedagogické nakladatelství. Spisy filosofické fakulty v Brně, číslo 52. Str. 241.)

Nejnovější knižní práce Franka Wollmana sleduje v podstatě dva hlavní cíle: 1. ukázat, jak významnou úlohu mělo slovanství, tj. vědomí sounáležitosti slovanské a všechno, co s tím souvisí a z toho vyplývá, v přelomové době vzniku slovanských buržoasních národů, v době tzv. obrození; 2. doložit, jak vědomí sounáležitosti bylo již od samých začátků slovanské kultury zdrojem a podnětem široce rozvětvených a mnohotvárných mezislovanských i obecněslovanských akcí, styků, vztahů a spojů.

Autor se totiž neomezil jenom na vlastní dobu obrozenskou. Pojednání takto pojaté by při zvoleném thematicu nutně vypadlo izolovaně, odtrženo od svých historických kořenů. Více než čtvrtina vlastního textu knihy je věnována rozsáhlému historickému úvodu v pěti kapitolách, které pod souborným názvem *Před obrozením* zachycují v průřezu a hlavních etapách přehled vývoje slovanství v dějinách slovanských kmenů a národností od akce cyrilometodějské až do počátků obrození.

Jestliže však Wollman na jedné straně vyzdvihl veliký význam slovanství v politických a kulturních dějinách Slovanstva, na druhé straně uvedl na pravou míru všechny přehnané, neopodstatněné představy a názory o výbojném panslavismu a slovanském nebezpečí, jak je šířili hlavně nepřátelé Slovanů. Z knihy jasně vyplývá, že integrační snahy slovanské v době obrozenské i před ní mají charakter výrazně neútočný, obranný a jsou často diktovány přímo pudem sebezáchovy malých slovanských národností.

Wollman vychází z přísně vědeckého zkoumání daných problémů, oproštěného od jakéhokoli propagačního entusiasmu nebo tendenčního apriorismu. Jen takový přístup mohl zajistit opravdově vědecké zpracování thematicu, které už samým svým charakterem svádí k vnášení citových prvků, zejména je-li autorem příslušník národa, v jehož dějinách i kultuře měly projevy slovanské vzájemnosti a cit sounáležitosti od pradávna nadměrnou důležitou úlohu.

Stejně jako autorovy starší práce — zejména *Slovesnost Slovanů* a *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* — má i tato kniha v mnohých svých partiích ráz průkopnický. Wollmanovi jde o nový přístup ke všem závažnějším otázkám slovanského obrození, o to, aby přezkoumal a prošetřil starší vžitá názory, tradované někdy i po řadu generací, a aby nemilosrdně odboural falešný nános, který se na nich leckde usadil. Proto neusiluje usnadnit si práci zjednodušováním problémů, jejich schematisací a generalisací. Naopak, sleduje situaci vždy ve vši její složitosti; dovede ji postihnout jemným smyslem, který si vytříbil celoživotním studiem a zevrubným promyšlením zkoumané problematiky. To je velkou předností Wollmanova pracovního postupu. Na mnoha místech Wollman přímo demonsturuje, jak věci, které se na první pohled zdají zcela jasně a jednoduché, a také tak bývají běžně interpretovány, ve skutečnosti ani jasně, ani jednoduché nejsou.

Wollmanovi se přiči jednostranné a jednoznačné chápání a vykládání jevů a zjevů, které je v rozporu se zákonitostí života, usiluje každý literární fenomén, každou literární osobnost postihnout v celé plnosti a dialektické protikladnosti, vyhnout se falešné ikonisaci a jednostrannému odsudku. Rád odhaluje i „rub medaile“, ukazuje proslulé osobnosti z jejich rýze lidské stránky nebo s jejich slabostmi. Odtud vyrůstá např. skvělá charakteristika „slovanského Mefista“ Kopitara, pronikavé osvětlení osobnosti Gajovy i řada zajímavosti ze života Kollárova, jimiž se slavný básník, který ve svém díle nejlépe vyjádřil slovanskou ideologii své doby, objeví mnohdy v podstatně jiném světle a jiné podobě, než na jakou jsme zvyklí.

Obdivuhodná je autorova znalost nové a nejnovější literatury thematicu z oblasti historie i literární historie. Úctu vzbuzuje statečnost, s jakou Wollman podrobuje revisi své starší názory, uložené v *Slovesnosti Slovanů* i jinde, a neváhá provést energickou korekturu všude tam, kde badání dnes již pokročilo dále nebo kde autor sám dospěl k jiným názorům. Je to důkazem vědecké sebekritiky, badatelské svědomitosti a současně i duševní pružnosti nestárnoucího učence.

Okolnost, že korektur starších názorů autorových je jen velmi málo, svědčí příznivě o seriosnosti a pokrokovosti Wollmanova předválečné vědecké činnosti.

Nová knižní publikace znovu potvrdila Wollmanovo nadání pro literárněhistorickou syntesu. Je překvapující, jak autor z nesmírně bohatého, široce rozvětveného materiálu dovedl v řadě ucelených kapitol podat výraznou zkratku. Ukázal v ní, jak se slovanství v době obrozenské projevuje u jednotlivých konstituujících se národů slovanských. Do této zkratky zasadil i mnoho zajímavých ilustračních detailů, aniž tím porušil základní syntetický charakter díla. Právě tato kombinace syntetického rámce s řadou pozoruhodných podrobností, u nás namnoze dosud neznámých, avšak typických pro roli slovanství v politických i kulturních dějinách slovanských národů, činí Wollmanovu práci přitažlivou a čtivou i pro širší okruh inteligence, nejen pro vědecké pracovníky v oboru literatury a historie. Ukázkou takové příkladné syntese je např. kapitola o polském slovanomilství a slovanověděni, shrnující na několika stránkách celou problematiku tohoto tematu, z polského hlediska značně ožehavého.

I když nová kniha přirozeně v lecčems navazuje na starší práce autorovy, jejichž vývody mnohdy nově osvětluje, těžiště práce spočívá v množství nového materiálu a její hlavní cena v nových závěrech.

Tak je tomu od první kapitoly o církevněslovanské vzdělanosti, která začíná zjištěním mezislovanských spojů již v době Samově a prvního jihoslovanského státu v Karantanii, až po kapitolu poslední, pojednávající o mezislovanských obrozenských vztazích u nejmenšího slovanského národa, lužických Srbů.

V předmluvě, označené *Přístup*, vymezil autor obsah i rozsah pojmu „slovanská vzájemnost“, odmítl termín „panslavismus“ jako nevhodný a nereálný, neboť věc sama, jím označovaná, je pouze propagačním výmyslem západoevropských politiků a ideologů, jak Wollman ostatně přesvědčivě dokázal již dříve v článku *Český slavismus, jeho minulost a program*.¹ Rovněž termín „idea slovanské vzájemnosti“ pokládá Wollman za nepřesný, neboť nikdy neexistoval jednotný program, proud nebo směr, který by se dal označit tímto názvem. Představy mezislovanské příbuznosti a jevy mezislovanské součinnosti vznikaly u slovanských kmenů, národností a národů z různých hospodářsko-politických a kulturních příčin, za různých podmínek, proto také jejich charakter, náplň a doba trvání jsou různé. Slovanskou vzájemnost v oblasti slovanských slovesnosti definuje pak Wollman jako „mezislovanskou slovesnou fluktuaci, výměnu hodnot, která je přirozeným zjevem hned v oblasti církevněslovanské vzdělanosti“ a „opakuje se nesčetněkrát v historii slovanských literatur“ (str. 4).

Kapitoly první části, kterou autor zamýšlel původně vydat jako samostatný svazek, jsou věnovány církevněslovanské vzdělanosti, husitství a reformaci, humanisticko-barokovému slovanství, slovanskému mesianismu, mezislovanským spojům, vedoucím k východním Slovanům, a reformám v Rusku.

Záměrně věnuje autor velkou pozornost církevněslovanské vzdělanosti. V této první mezislovanské — a dnes možno říci již obecněslovanské — akci, která představuje společně slovanské kulturní východisko, je nutno hledat klíč k pochopení onoho vědomí soudálosti, které tak výrazně odlišuje Slovanů od národů germánských a románských. Na veliký politický význam cyrilometodějské akce a na velkolepý plán spojit všechny slovanské kmeny jednotným jazykem církevním a spisovným upozornil Wollman již před třiceti lety v *Slovesnosti Slovanů*. Nyní to doplnil řadou dalších faktů mezislovanské součinnosti a kulturní výměny v celém dlouhém období od 9. do 15. století.

V kapitole *Husitství a reformace* je zdůrazněno, jak slovanské povědomí v době husitského revolučního hnutí proniká hluboko do širokých lidových mas a jak silně mezislovanské svazky byly v té době zejména mezi Čechy a Poláky. Objevné je zde upozornění na pojem slovanské „literární družnosti“ („sodalitas litterata“), známý již v druhé polovině 16. století, jak dosvědčuje dedikace duchovních básní Tomáše Mitiše z Límúz.

Korekturu staršího pojetí přináší kapitola *Humanisticko-barokové slovanství*, kde autor upouští od termínu *barokní slavismus*, který razil před dvaceti lety, jako od názvu nevystihujícího pravou podstatu jevů. Humanismus a baroko chápe nyní nikoli jako kulturní období nebo epochy, nýbrž jako umělecké a vědecké postupy, které přesahují do několika období. Termínu *barokní* se vyhýbá už také proto, že není přesné hraniční čáry mezi humanismem a barokem, humanismus přechází v baroko poněmáhlu, neznatelně, že se navzájem prolínají a leckde spolu i splývají.

Nově ukázal Wollman na souvislost mezi husitským a českobratrským chiliasmem a polským mesianismem. Chiliastické představy dostaly ovšem jiné zabarvení v rekatoli-

¹ Ve sborníku *Slovanství v českém národním životě* (Brno 1947). Tam zejména na str. 225.

sovaném Polsku, ale jejich základní motivy jsou v podstatě stejné: utrpení, trest za hříchy, vykoupení a zmrtvýchvstání. Autor odkryl společné třídní východisko chiliasmu i mesianismu v bídném sociálním postavení nevolného lidu, upozornil na jasné projevy slovanského povědomí např. již v mesianistických fantasiích Dębolského a ukázal, jak mesianismus u Poláků vyúsťuje posléze v převážně reakční ideologii, třídně zneužitou zpátečnickou šlechtou a bojovnou protireformaci.

Kapitola K *reformám v Rusku* si v první části všímá dějin slovanského knihtisku a s ním spojeného rozmachu beletrie, zjišťuje četné mezislovanské spoje v rozsáhlé fluktuaci látek, v neustálé kulturní výměně mezi slovanským západem, jím a východem. V druhé části jsou osvětleny zejména česko-ruské vztahy v období velikých reform na Rusi a zajímavé snahy Petra Velikého o využití češtiny a Čechů ve prospěch ruské kultury.

Hlavní část knihy *K obrození u Slovanů* je do jisté míry podstatně rozměrnějším protějškem a doplňkem nedávně Wollmanovy studie *Lidová slovesnost v jazykové literární obrození Slovanů* (Slavia 25, 1956, 555—584). Jestliže tehdy autor ukázal, jak důležitou, přímo rozhodující úlohu měla ústní lidová tvorba v slovanském obrození, pak v nynější práci sleduje úlohu druhého velmi významného faktoru v procesu jazykové a literární obrody slovanských národností — úlohu slovanství, které zejména u malých slovanských národností bylo jedním z nejvážnějších činitelů v jejich boji za obnovu a uchování kulturní svébytnosti. K úloze lidové slovesnosti se ostatně vrátil Wollman ještě jednou i zde, když doložil, jak se vědomí slovanské příbuznosti projevuje silně i v lidové slovesné tvorbě a lidových akcích, zejména selských povstáních.

Vágní, různě chápány a rozdílně časově vymezované pojem obrození Wollman ohraničuje a zpřesňuje. Užívá termínu „jazykově literární obrození“ a ve shodě s tímto vymezením sleduje vývoj jednoilivých slovanských národností a jejich literatur jen do doby, kdy obroda jazyka a literatury je v podstatě dokonána. Zajímá se nyní především o slovanské složky tohoto obrodného procesu a nezahrnuje do svého pojednání velké zjevy již obrozených slovanských literatur (Mickiewiczze, Ševčenko, Njegoše, Boteva, Čelakovského aj.), o nichž se zmiňuje jen letmo.

Wollman podtrhuje třídní momenty, které se uplatňují při vzniku a rozmachu různých forem vzájemnosti slovanské v Rakousku v první polovině 19. století, kdy slovanské buržoasie bojují s aristokracií a buržoasií německou a maďarskou. Dokládá, jak slovanská ideologie 18. století se pod tlakem třídních proměn mění ve vzájemnost. Výstižně charakterisuje hlavní problematiku obrozené doby jako svár mezi snahami diferenciacními a integračními: na jedné straně úsilí o konstituování osobitých národních kultur s vlastním jazykem, literaturou atd., na druhé straně tužba sdružit se v silný slovanský celek, která vyústila někdy až v ochotu obětovat vlastní jazyk a národní svébytnost ve prospěch jednotného všeslovanského jazyka a společné slovanské vlasti.

Wollman zdůrazňuje, že vstup lidové tvorby do literatury má u Slovanů neporovnatelně větší význam než u západoevropských národů, neboť u Slovanů je lidový jazyk a lidová tvorba slovesná buď rozhodujícím způsobem podílejí na dotvoření spisovného jazyka a psané literatury, nebo dokonce přímo zaujaly místo spisovného jazyka a literatury.

Kapitola *Mezihra proudů a směrů* je zčásti literárněteoretická. Usiluje o přesné vymezení termínů „proud“ a „směr“, při čemž se přidržuje v podstatě definice literárních vědců sovětských;² ve shodě s nimi užívá termínu „proud“ ve významu širším než „směr“ a pro uznání směru vyžaduje cílevědomost ze strany spisovatelů i čtenářstva. Pozoruhodné je Wollmanovo nové pojetí klasicismu. Klasicismus definuje jako literární proud, prostupující celé období od 15. do 18. století a zahrnující tedy i humanismus, renesanci, baroko a osvícenství podle starší terminologie. Klasicismus dělí pak dále na tři směry: renesanční klasicismus (15.—16. stol.), barokní klasicismus (17. stol.) a osvícenský klasicismus (18. stol.).

Wollman odmítá rozšířený názor, že politický a kulturní slavismus vzniká až za romantismu pod vlivem západoevropské filosofie a Herdera. Vyvrací these, že Herderův vliv na vůdčí osobnosti slovanské byl rozhodující a že pod tímto vlivem vzniká dokonce i teorie o slovanském problému u Dobrovského. Dokazuje, že tzv. herderismus byl u Slovanů již dávno před Herderem a kolláristmus před Kollárem. Slovanská složka obrozené ského hnutí se formuje zřetelně již v době osvícenského klasicismu.

Obecně je znám starý antagonismus polsko-ruský, napětí, které vyrostlo již v dobách, kdy Polsko za svého největšího rozmachu v 16. století jako druhý největší stát v Evropě vedlo mocenský zápas s moskevskou Rusí, napětí, které se stupňovalo zejména po třetím dělení Polska, kdy jádro bývalého polského státu přešlo pod tvrdou probu carského samodržávi, a po nezdařených povstáních v letech 1830 a 1863. To vedlo k citelnému

² Srov. např. L. V. Š e p i l o v a, *Vvedenije v literaturovedenije*, Moskva 1956, 269 a n.

oslabení vědomí sounáležitosti a solidarity slovanské. Méně však je známo, že i přes tyto krajně nepříznivé podmínky byla v Polsku také v kritické době po zániku polské samostatnosti řada slovanofilů, že se zde pěstovalo romantické slovanovědění, vybujelé z humanisticko-barokních postupů, a zakládaly tajné lóže a spolky s programem sblížení nebo přímo sjednocení Slovanstva. Wollman to doložil a ilustroval řadou zajímavých faktů.

Nejrozsáhlejší část knihy je věnována obrození v českých zemích a na Slovensku. Je to nejen proto, že autor české a slovenské poměry nejzevrubněji zná, nýbrž především proto, že československá oblast se v době obrození „stala středem slovanství a toho, čemu se pak dávalo jméno slovanské vzájemnosti se vši neurčitosti obsahu tohoto výrazu“ (str. 134). Znamenatí jsou zde zvláště partie o osvětění a obrození na Slovensku, v nichž se plně uplatnila autorova dokonalá znalost slovenských poměrů a slovenské mentality, získaná z vlastního názoru za dlouholetého působení v hlavním městě Slovenska. Této znalosti i výsledků nejnovějších badatelských prací slovenských, českých, polských, maďarských i vlastních využívá Wollman k pronikavému osvětlení složitých slovenských kulturních poměrů v době konstituování slovenského národa a vytváření slovenského spisovného jazyka, při čemž přichází namnoze k novým závěrům. Na základě bohatého faktického materiálu koriguje např. značně rozšířený názor o velké pokrokovosti Bernoláka a bernolákovců, upozorňuje na vážné rozpory a názorové rozdíly uvnitř Bernolákovy skupiny samé a zdůrazňuje, že bernolákovci jsou v podstatě „exponenty feudální stavovské vrstvičky, která brzdila vývoj“ a že teprve generace štúrovců „náleží už k nastupující buržoazii slovenské a je jejím výrazem kulturním“ (str. 155). Shodně s Jánem Stanislavem podtrhuje však Wollman slovenské základy Bernolákovy kulturní akce.

Na české a slovenské obrození navazuje obšírná kapitola o ilyrismu, v níž Wollman vyvrací vžitý, ale nesprávný názor, že ilyrismus vzniká z kollarismu a že Kollár je tedy téměř iniciátorem celého ilyrského hnutí. Snahy o spojení charvátských zemí, z nichž vyrůstá ilyrismus, jsou doloženy již ze 16. století.

Soupis převážně nové a nejnovější literatury obsahuje přes 550 položek a je sám o sobě cennou příručkou pro každého slavistu. Doplněn o bibliografii starších prací z autorovy *Slovesnosti Slovanů* (1928) a *Methodologie* (1936), dále z Weingartovy *Slovenské vzájemnosti* (1926) a z Bidlových *Dějin Slovanstva* (1928), dá v podstatě úplný přehled všech významnějších prací o slovanství a Slovanstvu.

Wollmanova kniha, napsaná jako autorův příspěvek k IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě v září 1958, je publikace v současné literárněvědné slavistice ojedinělá jak tematikou, tak šíří záběru, zahrnujícího celé Slovanstvo. Bohatší materiálu, hluboké proniknutí do svízelné a složité problematiky, snaha o nekompromisně vědecký přístup k věci i za cenu rozmetání některých už vžitých falešných představ, dále historický přehled úlohy slovanství v dějinách Slovanstva od počátků slovenské vzdělanosti a široce založená bibliografie činí z ní nepostradatelnou rukověť pro každého, kdo se zabývá slovanskými literaturami nebo dějinami.

Jiří Krystýnek

Zdeněk Nejedlý, Teréza Nováková. (Vydal Československý spisovatel, Praha 1958, 79 stran.)

„Uvádí se mnoho našich spisovatelek, než dojde na jméno Terézy Novákové. A přece jest to spisovatelka; nad níž aktuálnější dnes není mezi všemi českými spisovatelkami od dob Boženy Němcové.“ Tato slova Zdeňka Nejedlého, napsaná už v r. 1922 ve Varu, nepozbyla na své pravdivosti dodnes, leč zůstala až dosud nevyslyšenou výzvou k řádnému zhodnocení spisovatelčiny osobnosti a díla.

Přijímání umělecké tvorby T. Novákové od soudobé literární kritiky nepatřilo k nejmenším ranám, kterých se spisovatelce dostalo za jejího života až v příliš štědré míře. Její dílo v komplikovaném uměleckém a ideovém kvasu své doby bylo většinou přezíráno, často velmi ostře napadáno, takže Nováková, zraňovaná neustále nepochopením, ba leckde přímo urážkami, chtěla literární tvorby zcela zanechat. Uznalé nebo dokonce pochvalné hlasy o jejích pracích (např. J. Kamper v *Politik*, Kr. Nevšimalová v *Ženských listech*, K. Sezima v *Lumíru*) byly výjimkou.

Dílo Novákové nebylo plně doceňováno ani po její smrti (je zajímavé, že např. B. Vláček je nepojal do České literatury XX. století, což mu právem vytkl Šalda), ale přece jen se dočkalo spravedlivějšího ohodnocení (F. X. Šalda, Zdeněk Nejedlý, A. Novák aj.), i když jen ve studiích, které se obírají pouze dílčí problematikou autorčiny osobnosti a tvorby. Ani těch však není — vzhledem k závažnosti spisovatelčina díla — příliš mnoho; konečně sama bilance jubilejního roku 1953 názorně ukazuje, jak zjev Novákové stojí stále v ústraní pozornosti naší literární historie. Proto vítáme, že vychází první monografické zpracování